

כלכלה, חברה ומדיניות פנים

הפחד במפא"י מן החינוך ל'שמד רוסי' וביטול 'זרם העובדים' בחינוך

צבי צמרת

אנו פרקנו מעלינו את מטעננו האינטלקטואלי כנוסעי ספינה אחוויי אימה, עד כי לא נותר לנו אלא המינימום ההכרתי של בטויי שגרה, ניבים דיאלקטיים וציטטות מארכסיסטיות, המהוים את הז'ארגון הבינלאומי של דו'וגאשוילי [...] שאפנו להיות בעלי דעה פשוטה ואחידה. סירוס עצמי אינטלקטואלי היה מחיר נמוך, חלף רכישת דמיון כלשהו לחבר איבאן איבאנוביטש.¹

המשבר הוא כה רציני מפני שהוא גלגולו ובת קולו של משבר עולמי, [...] של השסע החוצה את המין האנושי. וגם אנו השתעבדנו לשסע הזה ונתונים בתוך אותו המעגל.²

עשרות שנים מבקרים את דוד בן-גוריון על שורה של שגיאות היסטוריות שעשה. לא-אחת מאשימים אותו גם בדברים שאין הוא אשם בהם. בשמאל מרבים לבקר אותו על שתי 'שגיאות חברתיות': על החלטתו לפרק את הפלמ"ח ועל ההחלטה לבטל את 'זרם העובדים' בחינוך. אישים דומיננטים בשמאל הישראלי טענו, ומקצתם עדיין טוענים, כי הוא לא הבין שחיסול שתי המסגרות האלה יפגע בלזו החלוצי של החברה והמדינה.³ כאן כוונתי לטעון כי ביטולו של 'זרם העובדים' היה בלתי-נמנע. יתר-על-כן, ברצוני להראות כי האחריות לחיסולו של הזרם מוטלת דווקא על כתפי ה'שמאל' הישראלי, ובעיקר

1. ארטור קסטלר, 'חברי המפלגה', בתוך: ארטור קסטלר, אנדרה ז'יד ואחרים, האל שהכזיב (תרגם אפרים קרליס), תל-אביב 1953, עמ' 39.

2. חיים בן-אשר בכנס של חברי מפא"י בקיבוץ-המאוחד, אפיקים, 2-3 בפברואר 1951.

3. ראו למשל את דברי יצחק בן-אהרן: 'פירוק הפלמ"ח היה מעשה רב-משמעות מבחינת אופיו החברתי של צה"ל [...] מה שהביא את בן גוריון לפירוקו היה שלא הבין את העיקר: שצריך שיתקיים במסגרתו של צה"ל גוף חברתי חלוצי, שהוא גם גוף קרבי מצטיין. אותו דבר לגבי זרם העובדים. בן גוריון לא הבין שדמותו של הצבא ודמותו של החינוך הם שני המכשירים המכריעים בעיצובו של העם, בכך הוא הכזיב. יצחק בן-אהרן, בעין הסערה: פרקים במאבקי דורי, תל-אביב 1977, עמ' 214.

על כתפי 'השמאל הרדיקלי' שהיה משועבד לברית-המועצות, ואני מתכוון בעיקר לחוגי השומר-הצעיר ומפ"ם ולא דווקא לחוגים הקומוניסטיים. לולא ההקצנה שחלה בחוגי מפ"ם, שהיו משועבדים ל'שמש העמים', לא היה בן-גוריון מצליח להגשים את שאיפתו רבת-השנים לפרק את הזרם.⁴

ההכרעה לפרק את 'זרם העובדים' ולהנהיג חינוך ממלכתי-כללי התקבלה במפא"י כבר בקיץ 1951, אך ההחלטה להנהיג חינוך ממלכתי-כללי היתה לחוק כנסת רק שנתיים אחר-כך, באוגוסט 1953.⁵ חמש סיבות עיקריות הביאו להכרעה זו.

ראשית, ובעיני זו הסיבה העיקרית לביטול 'זרם העובדים', והדברים יפורטו בהמשך, התחושה בקרב ראשי מפא"י כי 'זרם העובדים' מעוור את חניכיו, מחנך אותם לביטול כוח הביקורת שלהם, מוליך אותם להערצת דמות דיקטטורית וגורם למה שבן-גוריון כינה בדאגה גדולה: 'שמד רוסי'. רבים במפא"י, ובייחוד בין חבריה בקיבוץ המאוחד, לא יכלו לשאת את העובדה שילדיהם סופגים ערכים מעוותים: הערצת כוח טוטליטרי ודוגמתי, פולחן האישיות, ביטול השיפוט העצמי וכפיפות קומה כלפי כל מה שהתחולל בברית-המועצות.

שנית, הלחץ שהפעילו קבוצות גדולות של עולים חדשים,⁶ אשר הכפילו את אוכלוסיית המדינה בשנים 1948-1951, ורובם לא הבינו מה בעצם השוני בין שתי מסגרות החינוך החילוניות - 'הזרם הכללי' ו'זרם העובדים'. בין השאר לא הבינו זאת מאות מורים עולים חדשים, שהצטרפו באותן שנים לצוותי ההוראה של שני הזרמים. הם לא הבחינו במטען האידיאולוגי השונה בין הזרמים.⁷

שלישית, הלחץ הכלכלי והמחסור במשאבים שלא אפשרו לבנות כל-כך הרבה בתי-ספר מקבילים, לרכוש כל-כך הרבה ציוד לימודי מקביל וכו'. יש לזכור כי אלה היו שנות הצנע. באותם ימים חסרו בארץ לא רק מבני לימוד, שולחנות, כיסאות וספרים אלא אפילו מתברות וגירים.

רביעית, הביטחון של הנהגת 'זרם העובדים' כי הזרם גדל כל-כך, וכבר היה לזרם הגדול במדינה, עד שגם אם יבטלו את הזרמים החילוניים, הזרם שלהם ממילא יישאר דומיננטי והוא יטמיע לתוכו את 'הזרם הכללי'.

חמישית, הלחץ הציבורי שהפעילו חוגים שונים באוכלוסייה הוותיקה, כמה מנהיגים

4. על עמדותיו של בן-גוריון בנושא הזרמים בחינוך, ובפרט על עמדותיו נגד 'זרם העובדים' משנות העשרים ואילך, ראו במאמרו החשוב של שמעון רשף, 'בן-גוריון והחינוך העברי והממלכתי', קתדרה, 43 (מרס 1987), עמ' 91-114.

5. ראו: צבי צמרת, עלי גשר צר, קריית שדה-בוקר 1997, עמ' 190-242, ובעיקר הפרקים השביעי והשמיני.

6. לפירוט הסיבה השנייה והסיבה השלישית ראו גם: יובל דרור, 'התמודדות זרם-העובדים עם קליטת העלייה הגדולה בראשית המדינה - גישה מערכתית, חינוכית-חברתית, משלימה למחקר הקיים', עיונים בתקומת ישראל, 4 (1994), עמ' 325-344א.

7. ראו: דרור, שם, עמ' 332. דרור מביא את דברי יעקב הלפרין, מראשי 'זרם העובדים' המודה: 'המגמה השוררת עתה במחלקת החינוך, שרק מעט מאד מבדיל בינינו ובין יתר הזרמים'.

הפחד במפא"י מן החינוך ל'שמד רוסי' וביטול 'זרם העובדים' בחינוך

משמעותיים ומחנכים בכירים, שמאסו במפלגתיות היתרה בחינוך וביציד הנפשות' שהתפתח בארץ בשנות העלייה הגדולה.

כאמור, לדעתי חששם של מנהיגי מפא"י שמפ"ם מסונורת לחלוטין מסטלין וכורעת ברכ בפני משטרו היה הגורם המכריע להחלטה על חיסול 'זרם העובדים'. משום כך הסכימו אישים כזלמן שזר, דוד רמז, משה שרת וזלמן ארן, אחרי התלבטויות רבות, לנקוט את עמדתו של בן-גוריון, שגרס זה עשרות שנים שיש לבטל את 'זרם העובדים'. רק בזכותם גיבשה הנהגת מפא"י את עמדתה נגד הזרמים בחינוך. למעשה, ההכרעה לפרק את הזרם התקבלה במפא"י רק במחצית השנייה של 1950 ובמחצית הראשונה של 1951.

אליעזר ריגר, היסטוריון של החינוך ואחר-כך גם מנכ"ל משרד החינוך, כתב כבר ב-1940 כי 'זרם העובדים' נע 'כאילו בין שני מגנטים: מצד אחד הוא נמשך אחרי המגמה של בית-ספר מעמדי-סוציאליסטי, ומצד השני – אחרי המגמה של בית-ספר לאומי-סוציאלי. לדעתו, הכיוון החינוכי האחד דגל בקומוניזם המזרח-אירופי והכיוון החינוכי השני האמין בסוציאלי-דמוקרטיה.⁸

המאבקים בין 'שני מגנטים' אלה, וכמו תמיד גם מאבקים פרסונליים בין מנהיגים, הם מקצת הסיבות לקרע הגדול במפא"י ב-1942 ולפילוגה המוחלט במאי 1944. כעבור חודשים מספר, באביב 1945, הסיקה מזכירות מפא"י מן הפילוג כמה מסקנות הקשורות למערכת החינוך. בין השאר היא החליטה לבנות מיד סמינר למורים שיחנך להשקפת עולם אחרת מזו של הקיבוץ הארצי וסיעה ב'. היה ברור לה כי עליה לבנות סמינר חדש שימש חלופה אידאולוגית לסמינר הקיבוצים. בסמינר זה ביקשו להדגיש את הוראת המקרא ברוח היסטורית-מסורתית ולא רק ברוח ביקורת המקרא והמרקסיזם, להביא אסכולות פסיכולוגיות נוספות חוץ מזו של פרויד, קבעו כי יש ללמד ביולוגיה גם על-פי תורות ביולוגיות ששללו את הגנטיקה של מיצ'ורין-ליסנקו,¹⁰ ורצו לקיים משטר של בחינות ולא רק לימוד לשמו, ללא בחינות.¹¹ והיו כמובן הבדלים תוכניים ופדגוגיים נוספים.

המחלוקת הפוליטית-חינוכית בתוך השמאל הישראלי התחדדה אחרי הקמתה של מפ"ם

8. אליעזר ריגר, החנוך העברי בארץ ישראל, א, יסודות ומגמות, תל-אביב ת"ש, עמ' 54. ראו גם: שמעון רשף, זרם העובדים בחינוך: מקורותיה ותולדותיה של תנועה חינוכית בשנים תרפ"א-תרצ"ט, תל-אביב תש"ם, עמ' 376.

9. מן הראוי להדגיש כי רוב מוחלט של מי שהדגישו את החינוך המעמדי חנכו חינוך לאומי.

10. ספרית פועלים דאגה לתרגם ולהוציא לאור ב-1950 את חיבורם של נ"ג גרישקו ול"ג דלונה גנטיקה (תרגם ישראל רוזנצויג). לחיבור צורפו כנספחים הרצאות של ליסנקו והחלטות הכנס של האקדמיה לחקלאות על שם לנין. שם נכתב, בין השאר: 'המדע הביולוגי המתקדם מחזיק טובה לגדולי האנושות – ללנין ולסטלין, על שהכניסו לאוצר ידיעותינו, למדע, את הנכס היקר של תורת מיצ'ורין [...] השבח והתהילה לידיד ולדבר הגדול של המדע – למנהיגנו ומורנו החבר סטלין' (שם, עמ' 518). ב-1951 יצא לאור בהוצאה זו הספר ביולוגיה ומרקסיזם: תורת מיצ'ורין-ליסנקו (תרגם מ' בנארי), שם הודפסו תרגומים מן הקובץ הסובייטי נגד המנדליזם-מורגאניזם הריאקציוני. הספרים נועדו לשמש חומר הוראה למורי התנועה ומחנכיה.

11. ראו: אייל כפכפי, מדינה מחפשת עם: ביטול זרם העובדים בחינוך, תל-אביב 1991, פרק שישי.

בינואר 1948. מצע מפ"ם הבטיח לחנך להשקפת העולם ולשיטת המלחמה המעמדית של המרקסיוזם. הוא קבע חד-משמעית כי מפ"ם תהיה 'חלק בלתי נפרד של תנועת הפועלים המהפכנית במלחמה להדיפת כוחות הריאקציה הקפיטליסטית-אימפריאליסטית'. מועצת השומר-הצעיר הדגישה את הזדהותה עם 'עולם המחר'. היא החליטה: 'חזית העמים הלוחמים לעצמאות אמת נגד האימפריאליזם האנגלו-אמריקאי - חזית אחת היא. אנו נאמנים לחזית זו'.¹² המחלוקות הלכו והתעצמו אחרי הבחירות לאספה המכוננת (הכנסת הראשונה), שנערכו בינואר 1949, ובהן קיבלה מפא"י 46 מנדטים. מפ"ם, שקיבלה 19 מנדטים בלבד, תבעה ממפא"י תביעות בלתי-אפשריות ונשארה מחוץ לקואליציה.

למרות הפסדה בבחירות היתה למפ"ם השפעה מרובה בקרב הנוער. זאת ועוד, היתה לה השפעה מכרעת בחוגי האינטלקטואלים, היוצרים והאמנים. השפעות אלה הטרידו מאוד את הנהגת מפא"י. מוזכר מפא"י, זיאמה אהרונוביץ (ולמן ארן), זימן את מזכירות המפלגה וקבע בכאב כי 'מעמד המפלגה בתוך הנוער אינו משופר ביותר'. חברו זאב הרינג ניבא בזעם: 'אם המפלגה לא תמצא לה שער כניסה לנוער - היא אבודה'.¹³ הכול הדגישו כי למפא"י אין תנועת נוער שכל כולה שלה וכי היא חייבת להילחם על חלקה בקרב מדריכי הנוער-העובד, מחנות-העולים, הצופים ואפילו בקרב התנועה-המאוחדת.

בשלהי שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים שבה הנהגת מפא"י ודנה בכמה זירות מפלגתיות - במרכז, במזכירות ובלשכה¹⁴ - על מעמדה הרופף בקרב הצעירים והנוער. היא לא חדלה לחפש פתרונות ארגוניים, גייסה שליחים והשקיעה משאבים מרובים, כדי להביא צעירים רבים יותר לשורותיה. הכול סברו כי 'המאבק הוא על נפשו של כל ילד וילד, על כל נער ונער'.¹⁵

בהיבט החרידי את הנהגת מפא"י העובדה שרוב 'כוכבי' התרבות העברית (הספרות, המוזיקה והאמנות), ובעיקר הצעירים שבהם, מזדהים עם מפ"ם. המבוגר היה כידוע אברהם שלונסקי, אבל רבים נהו אחריו ובמידה רבה ללא ביקורת: רפאל אליעז, לאה גולדברג, אמיר גלבוץ, יהודה עמיחי, חנוך ברטוב, אברהם חלפי, אהרן מגד, מתי מגד, אידה צורית, נתן יונתן, שולמית ריפתין (לימים: הר-אבן), חיים חפר, ע' הלל, חיים גורי, משה שמיר, יגאל מוסיונון, ראובן קריין, דוד שחם, נתן שחם, זרובבל גלעד, ט' [טשרני] כרמי, דן בן-אמוץ, מרגוט קלאוזנר, עדן פרטוש, מרסל ינקו, יוחנן סימון, יוסף זריצקי, אביגדור סטמציקי. וזו רק רשימה חלקית. כל מי שראו עצמם חלק מן 'התרבות המתקדמת' אימצו אותה באורח דוגמתי למדי בראשית שנות החמישים.

בייחוד חרה לאישים בכירים במפא"י, למשל אליעזר שטיינמן, ישראל גורפינקל (גורי), 'שמש העמים' מסנוורת את בניהם ומחנכים ממפ"ם מחנכים אותם.

12. החלטות המועצה הראשית של השומר-הצעיר, ארכיון גבעת חביבה 11/48-20.

13. ראו: פרוטוקול מזכירות מפא"י, 5 ביוני 1949, אמ"ע.

14. ראו, למשל, פרוטוקולים של הדיונים ב-10 בנובמבר, 8 ו-11 בדצמבר 1949, שם.

15. דברי רפאל בש בדיון במרכז מפא"י, 2/3/50, שם.

בדיון בלשכת מפא"י קוננו ראשיה בכאב: 'מפ"ם רכשה את שוק הספרים בארץ [...] היא כבשה וכובשת ומשתרשת'.¹⁶ מזכיר המפלגה, זיאמה אהרונוביץ (ארן) אמר: 'המפלגה עורגת לכך שתהיה לה הוצאת ספרים החופפת את חיי הרוח של הארץ, של המדינה, אשר לפי שעה נמצאת בידי ספרית הפועלים, בידי מפ"ם'.¹⁷ אריה בהיר, איש קיבוץ אפיקים, קבע: 'ספריית הפועלים או הספריות הפרטיות - הן לחם חוקם של רוב רובם של קוראי ישראל ובעיקר של הדור הצעיר'.¹⁸ חיים בן-אשר מגבעת-ברנר קבל: 'כרגע הארץ שטופה ספרות קומוניסטית. נוצרה שורה של ספרות המזינה את הנוער על רומנטיקה של מלחמת החרות. ואין למצוא כמה בעלי השכלה שייכתבו לנו כמה ספרי למוד לחינוך בני הדור'.¹⁹ רוב הפתרונות שהוחלט עליהם היו מטריאליים: מימון הוצאות ספרים ותמיכה בכתבי עת ובעיתונים ש'שדרו' את מסריה של המפלגה.

מפא"י חרדה לגורל הצעירים בתנועות הנוער ודאגה לגורל המיעוט (האיכותי) בחוגי הסופרים והאמנים. אולם עיקר חרדתה היתה נתונה לעתיד רוב אזרחי המדינה. רוב זה היה בשתי מסגרות: במוסדות החינוך ובצבא. על אותן שתי מסגרות לא יכלה מפא"י לוותר. כבר בקיץ 1948, שנתיים לפני הפילוג בקיבוץ המאוחד,²⁰ אמר חבר הכנסת חיים בן-אשר כי הניגודים הפוליטיים בתנועה הם ניגודים 'הרי-עולם' ושלמות החינוך ההסתדרותי מצויה בסכנה, וניכא: 'היום [שורר קרע] בבית ספר קיבוצי אחד, ומחר בכל משק פועלים'.²¹ ערב הבחירות בינואר 1949 הכריז בן-גוריון, אמנם כחלק מהרטוריקה הנוקבת של תקופת הבחירות, כי הוא 'מוספק אם אפשר אצלו לשלוח ילד של קיבוץ אחד לבית ספר של קיבוץ שני [...] [ו]אינני בטוח אם אפילו במשק אחד יכולים כל אב ואם לשלוח את ילדם לאותו בית-ספר'. הוא הוסיף באירוניה: 'וכל זה נקרא אצלו זרם אחד'. באותו נאום תקף בחריפות את ראשי מפ"ם וטען שהם קובעים את דרכם 'לא מתוך הצורך הפנימי שלנו, לא מתוך ראיית מציאותנו, אפילו לא מתוך צו תקיפים בעולם, אלא בהתאם למה שנדמה להם שהתקיפים האלה רוצים שיעשו. והם לא למדו לקח מהטעות המרה שהם טעו כששללו מדינה בשם הפרוגרס ובשם אחוות עמים ובשם כוחות המחר, ושאותם כוחות המחר הכריחו אותם לקבל את מדינת היהודים'.²² לדעתו, מפ"ם היתה חסרת חוט-שדרה וכנועה כל-כך לסטלין ולחבר מרעיו, עד שהיא שינתה את עמדותיה העקרוניות הבסיסיות ביותר ועברה מתמיכה במדינה דו-לאומית לתמיכה במדינה יהודית רק משום שהגוש הסטליניסטי החליט כך. אין ספק שבן-גוריון הגזים בדבריו. אולם ברור שהיה להם יסוד. יעקב חזן סייע לחזק את

16. פרוטוקול דיונים בלשכת מפא"י, 22 בינואר 1950, שם.

17. פרוטוקול דיונים בלשכת מפא"י, 26 באפריל 1950, שם.

18. פרוטוקול דיונים בלשכת מפא"י, 23 בנובמבר 1950, שם.

19. פגישת חברים, 14 בדצמבר 1950, שם.

20. הדיונים על פילוג בתנועה הקיבוצית החלו ב-1950. ההחלטה הראשונה על פילוג נפלה באשדות-יעקב ביוני 1952 ואחזר-כך היא התפשטה בעוד 26 קיבוצים של הקיבוץ המאוחד.

21. חיים בן-אשר, 'ההתישבות החלוצית ודמות המדינה', מולד, 3-2 (יוני 1948), עמ' 86-87.

22. פרוטוקול מועצת מפא"י ה-37, 12-13 בינואר 1949, אמ"ע.

ביקורתו של בן-גוריון כלפי מפ"ם, כאשר הצהיר בכנסת ב-10 במרס 1949, כמה ימים אחרי הקמתה של הממשלה הנבחרת הראשונה, כי ברית-המועצות היא עבורו ועבור חבריו 'מולדת שנייה'.²³

בראשית קיץ 1949 הרבו לדון במפא"י בשאלות איך להנך נגד הקומוניזם ובד בבד לשמור על הזרם החינוכי ההסתדרותי המשותף. כלומר, איך לאכול את העוגה ולהשאירה שלמה. בדיון שהתקיים במוזכירות מפא"י ב-30 ביוני 1930 טען יונה קוטוי (כסה), שייצג חברים רבים, כי החינוך האנטי-קומוניסטי 'צריך להיעשות בזהירות יוצאת מן הכלל ויצריכים להיות גבולות לעוצם ההתקפה [על המשטר הקומוניסטי]'.²⁴ לעומתו, אליעזר ליבנשטיין (ליבנה) ייצג את המבקרים האנטי-קומוניסטים הקיצוניים ביותר במפא"י. יש לזכור כי ליבנשטיין ביקר בחריפות את הקומוניזם כבר בימי ה'טיהורים' של שנות השלושים. אז טען שהמשטר הסובייטי דומה למשטרים הטוטליטריים הנאציים והפשיסטיים באירופה, ובן-אהרן קרא לזרוק אותו מהתנועה הקיבוצית.²⁵ הפעם אמר כי הקו של אלה הטוענים ש'את המערב מותר לבקר, ומותר לבקר ללא ריסון, ואת המזרח לא צריך לבקר, או שצריך לבקר פחות, הוא השחתת הנוער שלנו'.²⁶

בן-גוריון סיכם את הדיון ונקט מעין עמדת ביניים. למעשה, בשנת 1949 עדיין קיווה לזכות בתמיכת שני הגושים העולמיים, לכן הבחין בין הצורך להנך חינוך אנטי-קומוניסטי ובין כיבודה של ברית-המועצות. על היחס לרוסיה אמר מפורשות כי אסור לפגוע בה מכיוון שהיא עוזרת למדינת ישראל בשטחים מסוימים. אשר לקומוניזם, קבע נחרצות, אפילו בתקופת היחסים המדיניים הטובים עם הגוש הסובייטי, 'צריכים [לצאת] נגד השקר [...] להגיד את האמת במלוא התקיפות. צריכה להיות מלחמה אידיאולוגית קונסקבנטית [עקיבה, מסקנית] תקיפה בכל הדברים אשר אנחנו שוללים את הקומוניזם'.²⁷ קשה לסמן במדויק את קו הגבול שסימן בן-גוריון בין החינוך האנטי-קומוניסטי ובין עמדה ניטרלית כלפי ברית-המועצות. נראה שגם בעיני בן-גוריון עצמו קו זה לא היה חד וברור.

באמצע יולי 1949 פרסם מרכז מפא"י הודעה רשמית, שנוסחה במוזכירות המפלגה, ונאמר בה כי הוחלט שאנשי מפא"י יפרשו מ'הליגה לקשרי ידידות עם סס"ר', מכיוון ש'מפ"ם ומק"י הפכו למכשיר מפלגתי'.²⁸ היה בכך צעד ברור לעבר החרפת היחסים עם ברית-המועצות.

באוגוסט 1949 אמר בן-גוריון לשליח האמריקני תומס מקמהון, בשיחה פרטית שלא לפרסום: 'תוכן של המורשת הלאומית [היהודית] לעולם לא יוכל להסתגל למערכת המונעת

23. דברי הכנסת, I, עמ' 125.

24. פרוטוקול דיון במוזכירות מפא"י, 30 ביוני 1949, אמ"ע.

25. דברי ליבנשטיין ותגובתו של בן-אהרן הושמעו במועצת הקיבוץ המאוחד שהתכנסה ביגור ב-1936. ראו: איל כפכפי, אמת או אמונה: טבנקין מחנך חלוצים, ירושלים, 1992, עמ' 25.

26. פרוטוקול דיון במוזכירות מפא"י, 7 ביולי 1949, אמ"ע.

27. פרוטוקול דיון במוזכירות מפא"י, 30 ביוני 1949, אמ"ע.

28. דבר, 14 ביולי 1949.

הפחד במפא"י מן החינוך ל'שמד רוסי' וביטול 'זרם העובדים' בחינוך

חירויות אנושיות חיוניות... האופי היהודי חייב לראות בקומוניזם סכנת מוות לערכי אנוש.²⁹ ההעמדה הדיכטומית הזאת – חירות או מוות – הבלטיה את עמדתו האמיתית של בן-גוריון בעניין המשך החינוך הסוגד לברית-המועצות, אבל עדיין נזהר שלא להכריז על כך בראש חוצות.

בסתיו 1949 חלה החרפה ניכרת ביחסים בין מפא"י למפ"ם. ההחרפה לוותה בהפגנות, השבתות, נאומים חריפים, ובהאשמות לא מבוססות של מנהיגי מפ"ם כי הממשלה פוגעת בשכר הפועלים, מתכננת גידול באבטלה ומציפה את השוק בסחורות יבוא.³⁰ מזכיר ההסתדרות פנחס לוביאניקר (לבון), שכנראה כבר לא היה יכול לשאת זאת, הכריז בבוטות כנגד חוגי מפ"ם: 'תנועת הפועלים תקצץ את היד החבלנית שנשתלחה על ההסתדרות [...] המשחק הזה לא יצליח. ההסתדרות [קרי: מפא"י] לא תפקיר את עצמה גם אם תהיה המערכה קשה ומרה'.³¹

באותה העת הושלמה ההשתלטות הקומוניסטית על סין. רבים במפ"ם היו משוכנעים כי נצחונותיו הגדולים של מאו צה-טונג הם עדות לכיבושו הקרוב של העולם בידי הקומוניזם. חבר הכנסת משה ארם, נציג פועלי-ציון-שמאל במפ"ם, השמיע בכנסת קריאת ביניים שהדהדה עוד חודשים רבים: 'הצבא האדום אינו צבא זר'.³² בוועידה השביעית של ההסתדרות קמו אנשי מפ"ם כאיש אחד לברך את 'העם הסיני הגיבור' וקראו בהפגנות: 'תחי סין, חומת המבצר לשלום העולם!'. הם שרו את ה'אינטרנציונל' בעוצמה רבה, וכמובן ללא קבלת רשות מנהלת הוועידה. אהרן ציולינג, איש עין חרוד, נימק זאת: 'שמחת פועלים על התקדמות חבריהם לקראת שחרור אינה טעונה השהיה: היא פורצת מאליה'.³³ בבטאון השומר-הצעיר על החומה כתבו לחניכי התנועה: 'אנו עדים להתפשטות המהפכה על פני התבל [...] לא יעזרו כל ספורי הבדים המוגשים בגלולות ממותקות תוצרת העולם האנגלו-סקסי. לאיש העמל בקעה לפני 32 שנה [ב-1917 עם מהפכת אוקטובר, צ"צ] קרן אור אחת – הוא לא יוותר עליה עד שתיהפך ללפיד העמים בתבל כולה'.³⁴ עולם האור היה ברור וכן היה ברור מי שייך לבני חושך.

אליעזר ליבנה (ליבנשטיין), כדרכו, הגיב בקיצוניות למתחולל במפ"ם. בגליון ספטמבר 1949 של בטאונו בטרם נקבע במאמרו של ב' שביבי, אחד הכותבים האנטי-קומוניסטים החריפים בכתב העת הזה, כי אנשי מפ"ם 'חולים במחלה קשה המהווה סכנה ממורה לצבור', וקרא לבודדם. הוא תבע 'לבדוק בקפדנות את שאלת גישתם של אנשי מפ"ם אל הסודות

29. ראו: אורי ביאלר, 'הדרך לבירה – הפיכת ירושלים למקום מושבה הרשמי של ממשלת ישראל בשנת 1949', קתדרה, 35 (אפריל 1985), עמ' 178.

30. ראו: לוי קנטור, ללא משוא פנים: התפתחות יחסי העבודה בישראל, תל-אביב 1977, הפרק 'שביתות פוליטיות', עמ' 127 ואילך.

31. מעריב, 26 באוקטובר 1949.

32. מעריב, 2 בספטמבר 1949.

33. ראו: יוסף אלמוגי, בעובי הקורה, ירושלים 1980, עמ' 85.

34. על החומה, נובמבר 1949.

המדיניים והצבאיים של המדינה, 'להוציא אותם מעמדות המפתח החינוכיות להגנת המדינה', 'להגביל בכל הדרכים האפשריות את השפעתם באיגודים המקצועיים וביחוד במקצועות שיש להם ערך־הגנתי (נמלים, תחבורה, מתכת וכיוצא באלה)'. ובענייננו, הוא תבע 'לנהל בלי הרף הסברה המגלה את אופיה הראקציוני של הטוטליטריות הקומוניסטית ושל סוכניה בארץ [...] לפתח בקהל יחס של בוז ושנאה לקומוניזם. להחדיר ללב כל אחד את הכרת הסכנה המרחפת על ראשינו עם הגברת הקומוניזם בתוכנו'.³⁵

באוקטובר 1949 התקיימה ועידת הקיבוץ המאוחד בקיבוץ גבעת־ברנר, ובן־גוריון השתתף בה. הוא שב לביתו כעוס מכיוון שמצא כי שני־שלישים של צירי הוועידה של התנועה הקיבוצית הגדולה ביותר היו חברי מפ"ם והוועידה כולה עמדה בסימנה של מפלגה זו. ביומנו כתב: 'י.ט. [יצחק טבנקין] מוליך הצבור שלו לעבסקציה [ליבסקציה] – גם הוא כמובן משתמש בפראזיאולוגיה יהודית כמיקוניס, אם כי ביתר כנות מהאחרון, אבל באותה מידת האמת האובייקטיבית. "במערב" נשמדים היהודים. יש ברית אנטי יהודית ואנטי אנושית – לא בהונגריה ורומניה חס ושלום'.³⁶ באותו חודש הכריז בן־גוריון בכנס ארצי של ועדי פועלים כי 'יש בארץ ובעולם היהודי ויכות אחד יסודי [...] האם אנו מטרה לעצמנו [...] או אין אנו אלא אמצעי וסוכנים לאחרים, המשרתים אינטרסים זרים ומולדת שניה, ופועלים לפי הוראות מהחוץ, וכל חיינו, מחשבותינו, פעולותינו, משועבדים בחומר וברוח לרצון זר'.³⁷ היעד של חציו היה ברור לכל שומעיו.

בנובמבר טען בן־גוריון בפומבי: 'שום מוסד חינוכי לא יקום יחד עם מפ"ם [...] אין לנו יסוד לפעולה משותפת'.³⁸ באותה העת כתב ביומנו בדאגה: 'כמעט כל המחנכים הם מפ"ם [...] יש סימניריון למורים ולגננות משותף לכל 3 הקבוצים [...] חבר המדריכים הם אנשי השה"צ. המנהלים הם אנשי מפ"ם [...] חברינו בקבוץ עוסקים בעניינים משקיים. מפ"ם דרוכה לקראת החינוך [...] דרוש גיוס רב למאמץ חינוכי'.³⁹ הוא חש שמפ"ם משקיעה את מרבית מאמציה בחינוך וראה כי ב'זרם העובדים', שהוא זרם הסתדרותי משותף, שולטים למעשה אנשיה והאידיאולוגיה הצרה שלה. מסקנתו היתה ברורה: צריך להגביר את הלחימה בשליטתם בחינוך.

בנובמבר גם התקיימה מועצת מפ"ם. מנהיג השמאל במפ"ם, משה סנה, שהיה באותה העת אחד העורכים של על המשמר ובעל השפעה גדולה במפלגה, לא היסס להביע את תקוותו מעל במת המועצה כי הצבא האדום יבוא בהקדם ארצה. הוא קרא לחבריו להביע מיד עמדות דומות והזהירם כי אם תידחה הצעתו, 'הצבא האדום [ממילא] יגיע לשערי הארץ ואז

35. ב' שביבי, בטרם, ספטמבר 1949.

36. יומן דוד בן־גוריון, 18 באוקטובר 1949, אב"ג.

37. ראו: אליהו אגרוס, ברית בוני מדינה: חברת העובדים בתפיסתו של דוד בן־גוריון, תל־אביב 1988, עמ' 156.

38. פרטוקול דיון במזכירות מפא"י, 10 בנובמבר 1949, אמ"ע.

39. יומן בן־גוריון, 10 בנובמבר 1949, אב"ג.

נטלגרף שאנחנו פה'.⁴⁰ כלומר, אנו נרדוף אחרי הסובייטים. עמדה קיצונית זו כמעט לא עוררה תגובות במועצה. גם חברי הנהגת הקיבוץ המאוחד לא מחו. יתר-על-כן, בעיתוי סמוך, ביום השנה למהפכת אוקטובר, הכריז גם ישראל גלילי: 'לעולם לא נילחם נגד בריה"מ [...] אין בריה"מ משעבדת עמים'.⁴¹

באותה העת סלדו אישים שונים במפא"י, ולא רק בן-גוריון, מן ההתרפסות המוחלטת בפני 'המולדת השנייה'. יחיאל דובדבני מגבעת השלושה רמוז כבר בשלהי 1949 על פילוג צפוי בתנועה הקיבוצית. הוא אמר כי הוועידה בגבעת-ברנר הוכיחה כי 'המלחמה הנטושה בקיבוץ המאוחד היא על דרכו החינוכית'. לטענתו, 'הקיבוץ המאוחד הוא אולי אחד הבסיסים הגדולים לחינוך הנוער', ופירט: יש בו 1500 ילדים-עולים ו-2200 נוער-עולה – ולכן צריך לשמרו ממחנכי מפ"ם.⁴² חבר קיבוץ אחר אמר לחברי המזכירות של מפא"י כי 'לא קל להיות תמיד באטמוספירה של חשדנות, בחרדה מה יהיה על הילד, אם הוא יהיה שלי או של מי שהוא אחר, בחרדה אם הגרעין המתחנך יהיה שלנו או לא'. אריה אופיר מאפיקים טען כי מי שנכנס לקיבוצים בגוש נוריס (חפציבה, בית-אלפא ומסילות) חש כאילו בא למדינה זרה שדגליה אדומים והוא 'אינו מרגיש את עצמו כבמדינת ישראל'. מלך נוישטט דיבר על הנעשה בערים וקבע: 'כל הילדים שלנו יעברו למפ"ם בגלל זה שהיינו טפשים ושלחנו את ילדינו לבית החינוך של ההסתדרות'. אחר-כך השווה את בתי-הספר של 'זרם העובדים' לאלה של 'הזרם הכללי' וקבע: 'בבית הספר הכללי אני בטוח יותר שילדי לא ילך למפ"ם ובבית ספר החינוך [צ"ל: ובבית החינוך] אני כמעט בטוח שילך למפ"ם'.⁴³

בדצמבר 1949 פרץ משבר ממשלתי בשאלת החינוך האחד של ילדי העולים במחנות העולים. יחסיה של מפא"י עם 'החזית הדתית' התחדדו מאוד לאחר השאלתה המפורסמת של חבר הכנסת דוד צבי פנקס, שבה האשים את תנועת הפועלים כי היא מסרבת לתת להורים דתיים את הזכות להעניק חינוך דתי לבניהם ומבצעת 'אינקוויזיציה' ו'רצח-עם' של העולים הדתיים.⁴⁴

אישים שונים במפא"י סברו כי חייבים לתור אחר אלטרנטיבה קואליציונית לדתיים. הם היו משוכנעים כי האופציה הטובה ביותר היא איחוי הקרעים בשמאל. לכן הפעם התאמצה מפא"י הרבה יותר מבעבר לצרף את מפ"ם לממשלה. אולם אחרי כשלושה חודשים, במרס 1950, עלו מאמצים אלה על שרטון. מועצת מפ"ם החליטה ברוב של שני-שלישים, 155 חברים נגד 87 חברים,⁴⁵ לדחות את הצעות בן-גוריון וחבריו ולהישאר באופוזיציה.

40. דיוני מועצת מפ"ם, 27-29 בנובמבר 1949, ארכיון הקיבוץ המאוחד 2/13.

41. ראו: כפכפי, אמת או אמונה, עמ' 122; הנ"ל, 'הזיקה האידיאולוגית-חינוכית לברית-המועצות כגורם בפילוג הקיבוץ המאוחד', הציונות, יד (1989), עמ' 137.

42. פרוטוקול דיון במזכירות מפא"י, 10 בנובמבר 1949, אמ"ע.

43. פרוטוקול דיון במזכירות מפא"י, 17 בנובמבר 1949, שם.

44. ראו: צבי צמרת, ימי כור ההיתוך, קריית שדה-בוקר 1993, עמ' 43-44.

45. כל התומכים היו אנשי אחדות-העבודה. את דבריו של המשורר נתן אלתרמן – 'טראגיקה של ארבעים אחוז ותוגה של מאה אחוזים' – צייט זלמן ארן בכנסת ב-8 באוקטובר 1951, דברי הכנסת, 10, עמ' 245.

הנהגת מפא"י היתה מתוסכלת. זיאמה אהרונוביץ (ארן) סיכם במזכירות המפלגה כי הזרם הפרו-קומוניסטי השתלט סופית על מפ"ם, ואמר: 'זוהי עובדה שמדינת ישראל הפכה למרכז הקומוניזם בכל המזרח [התיכון]. אין ארץ בכל המזרח ששם הקומוניזם חופשי כמו בארץ ומתהלך בראש חוצות'. הוא הבהיר: 'אני מתכוון למפ"ם יותר מאשר למק"י'.⁴⁶ מערכת הדור החרתה הוסיפה אחריו וקבעה כי מפ"ם מתהלכת בתחושת צבועה: 'שתי שפות בפי מפלגת הפועלים המאוחדת; שפה ציונית (ככל האפשר) באסיפות פומביות, ונאמנות קומאינפורמית בדיונים הפנימיים ובטקטיקה הפוליטית והמעשית'.⁴⁷

החשש מן השמאל החרף אחרי פרסום גליון האחד במאי של על המשמר בשנת 1950. בשער העיתון נדפסו תמונותיהם של מרקס, אנגלס, לנין וסטלין, אולם שיאו היה מאמרו של יעקב ריפתינ 'אנו והקומוניזם'.⁴⁸ במאמר זה, שכתב אחד ממנהיגי המפלגה⁴⁹ וקיבל כמעט עמוד שלם בבמה הרשמית של מפ"ם, שיבח ריפתינ את סטלין ואת שיטות הפעולה הסטליניסטיות. הוא קבע שמפ"ם צריכה לטרוח קשה כדי להיות ראויה לקומוניזם. הוא הצדיק את המשטר הסטליניסטי, שרצה עשרות אלפים ממתנגדיו, והבהיר: '[המפלגה] חייבת כפעם-בפעם לטהר את השורות, בלי לחוס על חברים פשוטים ועל מנהיגיהם, אם זה הכרחי לביצוע המשימה המהפכנית'. בהמשך הדברים הוסיף ריפתינ כי מפ"ם חייבת 'להתפתח' עד שתזכה להגיע למעלותיו של הקומוניזם, ובסיום מאמרו קבע: 'אם נעבוד כיאה לחלוצי-עם ולמהפכנים, אם נאמין ביעודנו לרכז כאן את עמנו ולכונן משטר סוציאליסטי, אם נלכד את המוני הפועלים והנוער בארץ על בסיס עיוני בהיר ואיתן – של המרכסו-לניניזם – לא ירחק היום של הפגישה הסופית והשלימה בינינו ובין בעלי-בריתנו הטבעיים בעולם כולו'. המאמר עורר הדים רבים וזכה לתגובות חריפות רבות מקרב אישים במפא"י ומחוצה לה.⁵⁰ יש לזכור שהוא פורסם בימי השיא של המתח הבין-גושי, ערב פרוץ מלחמת קוריאה, בתחילת קיץ 1950. בעקבותיו התעצמה עוד יותר הדאגה כי 'שמאל הרדיקלי' של מפ"ם השפעה רבה גם ב'זרם העובדים'.

בכל זאת עדיין התמקדו במאבק הפוליטי עם השותפים הקואליציוניים מן 'החזית הדתית' בשאלת חינוך ילדי העולים והכפייה האנטי-דתית. ביוני 1950, כחודש אחרי שהוגש לממשלה דוח ועדת החקירה בראשותו של השופט העליון לשעבר גד פרומקין, שאל חבר הכנסת יצחק בן-צבי, שעמדתו נגד קיום הזרמים

46. פרוטוקול דיון במזכירות מפא"י, 30 במרס 1950, אמ"ע.

47. הדור, 26 במרס 1950.

48. הגיליון יצא ב-30 באפריל. ראו: יעקב ריפתינ, 'אנו והקומוניזם', על המשמר, 30 באפריל 1950.

49. יעקב ריפתינ היה במקום השמיני ברשימת מפ"ם לכנסת הראשונה. לפניו ברשימה היו יצחק טבנקין, מאיר יערי, יעקב חזן, נחום ניר, אהרן ציולינג, מרדכי בנטוב וישראל גלילי. גם אחרי פרסומו של מאמר זה, כשנקבעה רשימת מפ"ם לקראת הבחירות לכנסת השנייה בקיץ 1951, הוא הוצב במקום הרביעי מיד אחרי מאיר יערי, ישראל בריהודה (נציג אחדות-העבודה) ויעקב חזן. היתה בכך עדות למעמדו המוצב במפלגה זו.

50. ראו למשל: ז' יואלי, דבר, 4 במאי 1950; צ' שילוח, הדור, 5 במאי 1950, ותגובה בהארץ, 9 ביוני 1950.

היתה ידועה: 'מתי תהיה לי הזדמנות לדבר על מיזוג או הלאמת הזרמים בחינוך?'.⁵¹ באותו דיון קרא אריה בהיר קריאת ביניים: 'אש [ב'זרם העובדים'] אי-אפשר לעטוף בנייר. נציג תנועת המושבים, חבר הכנסת עמי אסף, הוסיף: 'אין לדחות יותר את הברור בענייני החינוך'. הכול קיבלו את דבריו והסכימו, אך לא קבעו מועד מדויק לאותו דיון. למעשה, כפי שנראה להלן, הדיון נדחה לחודשים רבים.

ביולי 1950 דנה לשכת המפלגה במצב בתנועת הנוער ההסתדרותית הגדולה, הנוער-העובד, והבריה שבו וטענו: 'אנחנו מפקירים את הנוער לקומוניזם. הנערים נתונים עתה למעשים ומחשבות המפנים אותם לצד אחר לגמרי, שאין לו כל קשר עמנו. במקום להיות נושאי הרעיון ההתישבותי החלוצי, הרי הם נושאי סיסמאות מהפכניות עולמיות, עוסקים בחתימה על עצומת שלום ובמעשים דומים'. זיאמה אהרונוביץ שב והבליט את הקרע עם אנשי השומר-הצעיר ואחדות-העבודה ואמר: 'עם ההתפתחות הידועה בתוך מפ"ם [החלטת המועצה ממרס 1950] הלך המצב ונעשה יותר חמור. למעשה מתחנך הנוער לקומוניזם [...]. החנוך שלנו והחנוך הניתן על ידם הוא תרתי דסתרי, דבר והיפוכו. וספק רב אם המפלגה יכולה להמשיך ולשאת באחריות להסתדרות זו [ולזרם ההסתדרותי], שחלק גדול בה מתחנך לקראת קומוניזם'.⁵²

באוגוסט 1950 דנו במזכירות מפא"י בהצעה לחזק את תנועת הפועלים, שלא שלטה ברוב הרשויות המוניציפליות, לרוץ במשותף לבחירות. בסופו של דיון נשללה ההצעה מכול וכול. לענייננו חשובים הביטויים החריפים שהושמעו באותה ישיבה על מהות היחסים בין מפא"י ומפ"ם. דובר על 'פולריזציה', על 'העמקת החומות', על 'החרפת הניגודים', על 'התפרקות ההסתדרות' ואפילו על 'מערכות פיזיות בין פועלים לפועלים' ועל 'ראשית מלחמת אורחים'.⁵³

באותו חודש פרסם יצחק שדה, מפקד הפלמ"ח הנערץ, רשימה בעל המשמר על המשבר העולמי, אולם בסופה היה איום כי בארץ עלולה לפרוץ מלחמת אורחים.⁵⁴ אליעזר ליבנה הגיב בטרם. בין השאר פסק: 'מבחינה נפשית מוכנה מפ"ם למלחמת אורחים; ואילו היתה שעת כושר זו מגיעה, לא היתה דוחה את המלחמה בגלל חוסר אמתלה מתאימה'.⁵⁵ התהום בתוך השמאל הישראלי היתה ברורה. אולם למרות הקרע והשלכותיו הישירות על 'זרם העובדים', עדיין לא קבעו במפא"י דיון מכריע על עתידה של מערכת החינוך. בדצמבר 1950 זימן אהרונוביץ קבוצה של חברים מרכזיים במפלגה ובין היתר אמר להם: 'צריך להביא לידי איזו הכרעה בשאלת הזרמים בחנוך. המצב של עכשיו הוא בושה מבחינת המפלגה'. הוא דרש מראשי המפלגה לפסוק סוף-סוף אם הפיצול ל'זרם העובדים' ול'זרם

51. מזכירות מפא"י והסיעה בכנסת, 19 ביוני 1950, אמ"ע.

52. פרוטוקול דיון בלשכת מפא"י ובאייכח המשקים, 13 ביולי 1950, שם.

53. פרוטוקול דיון במזכירות מפא"י עם חברינו בוועד הפועל, 3 באוגוסט 1950, שם.

54. על המשמר, 25 באוגוסט 1950.

55. בטרם, אוקטובר 1950, עמ' 25.

הכללי' הוא 'טמא או טהור'.⁵⁶ באותו חודש ביקש גם בן-גוריון 'לכנס אינסטנציה' שתחליט בעתידם של הזרמים בחינוך ובעתידו של 'זרם העובדים'. הוא הוסיף כי הזרמים הם 'פשוט ירושה שקבלנו מהועד הלאומי [...] מכיוון שיש חברים החושבים שהו אסון, צריך שיערך על כך דיון ותתקבל החלטה'.⁵⁷ לא ברור מה מנע משני בכירי המפלגה לעשות זאת, אך העובדה היא כי אותה 'אינסטנציה' לא כונסה.

בינואר 1951, בעת דיון במרכז מפא"י, הצהיר נציג המשמרת הצעירה אברהם עופר: 'המוני חברים – וזה הוכח במשאל של ההורים' שלחו את ילדיהם לבתי-הספר הקרובים ביותר למקום מגוריהם ולא לבתי-הספר של 'זרם העובדים', ומדובר ב'חברים נאמנים ביותר של המפלגה'; כלומר, ממילא רבים מאנשי תנועת העבודה שולחים את ילדיהם להתחנך ב'זרם הכללי'. אחר-כך הוסיף: 'לא מובן מדוע, לאחר שהגענו למדינה, לא נשליט חינוך ממלכתי חלוצי אחיד'.⁵⁸ הוא קבע כי מפא"י יכולה להפעיל את כוחה ההגמוני ולכפות על היישוב כולו חינוך ממלכתי אחד, שיהיה גם חלוצי.

בראשית פברואר התכנסו באפיקים עשרות נציגים של חברי מפא"י בקיבוץ המאוחד. כולם הבליטו את מאבקם הפוליטי-חינוכי בתוך התנועה הקיבוצית, שהיתה למעשה בסיס הכוח של שתי מפלגות הפועלים הגדולות. יצחק פניגר מגבעת חיים, שפתח את הדיון, הדגיש כי בקיבוצים רבים אנשי מפ"ם חונקים את חברי מפא"י, אבל: 'אין אנו יכולים לוותר על זכותנו ועל חובתנו להשפעה ולחנוך'.⁵⁹ זאב שפר מאיילת-השחר הוסיף כי ב'תחום העדין [...] של שאלות הרוח והשקפת העולם והחנוך [...] אי אפשר לפעול בו מתוך מאיוריצייה', כלומר, קבלת עולו של הרוב המפ"מניקי.⁶⁰ חיים בן-אשר מגבעת-ברנר קבע כי השעבוד לברית-המועצות הוא בבחינת 'צלם בהיכל', 'וזהי ראשית הכשרת נפשו של הילד והנער לטמיעה במחזור דמויות ומושגים של תרבות אחרת, התובעת שלטון מוחלט על עיצוב אחיד של האופי, המצפון והאקלים הרוחני של כל המקבל מרותה'.⁶¹ יצחק מאור מאשדות-יעקב אמר: 'אנחנו משחקים לפני ילדינו משחק הקובע את נפשנו וקודם כל נפש ילדינו. האם יכול מי שהוא להתרעם עלינו, שאין אנחנו רוצים חיים כאלה?'.⁶² אחרון הדוברים, אריה בהיר מאפיקים, סיכם את הדיון: 'אנו נמצאים עכשיו בחיבוק של מוות בינינו ובין ידידינו. את החיבוק הזה של המוות מוכרחים לנתק, כי הוא מאיים על כולנו [...] אם תהיה הארץ בכיבוש סובייטי – אין תקוה לקיומה של הקבוצה'.⁶³ בתום הדיון פורסם גילוי-דעת והוכרו בו, כאולטימטום נגד המתרחש במוסדות חינוכיים רבים: 'לכל מיעוט

56. שיחת חברים מרכזיים במפא"י, 14 בדצמבר 1950, אמ"ע.

57. פרוטוקול ישיבת הוועדה המדינית, 31 בדצמבר 1950, שם.

58. מרכז מפא"י, אמ"ע G14/1/51.

59. המאבק בקיבוץ, כינוס חברי מפא"י בקיבוץ המאוחד, 2-3 בפברואר 1951, עמ' 2.

60. שם, עמ' 8.

61. שם, עמ' 25.

62. שם, עמ' 44.

63. שם, עמ' 70.

הפחד במפא"י מן החינוך ל'שמד רוסי' וביטול 'זרם העובדים' בחינוך

מפלגתי בקיבוץ כולו [בכל קיבוץ] ובכל ישוב תהיה אפשרות לקלוט ולחנך נוער [...] לפי דרכו.⁶⁴

ב־25 בפברואר 1951 יצא הארץ בכותרת גדולה שבישרה כי אפילו 'דוד' רמז מצדד בחינוך אחיד'. במאמר צוטט נאומו של שר החינוך והתרבות, האיש החזק במערכת החינוך מעת הקמת המדינה ועד לפטירתו הפתאומית במאי 1951, שקרא להקים 'בית ספר אחיד בישראל מושתת על שני עקרונות: א) הוצאת החינוך מהשפעת המפלגות, ו-ב) תכנית לימודים של חובה בכל בית ספר במדינה'. באשר לחינוך הדתי צוטטו דברי רמז: 'כל ישוב וכל שכונה יקבע אם הוא מעוניין להוסיף גם לימודי קודש על המקצועות החילוניים, ואם יתגלה צורך בכך, יקומו במקומות שונים בתי ספר בעלי צביון דתי'. לדעת רמז, כל מערכת החינוך הציבורית צריכה להיות אחידה. קהלים דתיים יוכלו להוסיף שיעורי דת או להקים בתי-ספר ממלכתיים בעלי צביון דתי.

למעשה, היה בהצהרה זו מהפך: לראשונה שר החינוך והתרבות בכבודו ובעצמו תבע לחסל את ארבעת הזרמים הפוליטיים בחינוך. השר אמנם הצהיר, אך שוב לא הגיעו לדיון המכריע אלא עסקו בשאלות אחרות, מהן מקבילות, ולא העזו לסכם כיצד נכון יותר לעצב את מערכת החינוך.

ב־3 במרס 1951 נערך במרכז מפא"י דיון סגור בשאלה כיצד יש לנהוג כלפי ברית-המועצות, וממילא עסקו גם בשאלה מה קורה בנושא זה ב'זרם העובדים'.⁶⁵ הפעם התבטא שר החוץ משה שרת בתקיפות חסרת תקדים נגד המשטר בברית-המועצות. הוא קבע: 'העם היהודי כעם יהודי, מוכרח להיות אויב לקומוניזם [...] אחדותו וחרותו של העם היהודי מחייבות את ביטול המשטר הקומוניסטי בעולם'. לדבריו, ססמת הניטרליות הבין-גושית היא אשליה, ופסק: 'אין נשקפת לנו סכנה של כיבוש הארץ בידי כוחות המערב [...] נשקפת סכנה במקרה של כיבוש סובייטי - של הפיכת המשטר של הארץ הזאת מיסודו והשלטת ממונים מן החוץ'. באשר לחינוך אמר כי הויקה לקומוניזם בארץ 'דבר זה אוכל בכל פה, אוכל בנוער, אוכל בציבור הפועלים'. הוא לא כיוון חצים ישירים נגד מוסדות 'זרם העובדים', אך ברור שהטרידה אותו מאוד ההשפעה החינוכית של חוגי מפ"ם.

זיאמה אהרונוביץ (ארן) נזעק נגד דברי שרת ואמר: 'אין המצב כזה שיש לנו בחירה בין שחור ובין לבן, ותבע 'לא להתקשר עם סיסמאות קיצוניות [...] והענין הזה, והיה אם תפרוץ מלחמה, אני מציע לא לדבר עליו'. גם מאיר ארגוב התריע: 'המסקנות שהגיע אליהן היום החבר משה [שרת] פירושן בשבילי מלחמת אורחים בתוך תנועת הפועלים [...] הם [אנשי מפ"ם] יצאו נגדנו והם יהיו גיס חמישי מהפכני שיתנו להם נשק, והם ילכו בנשק ביד ויראו אותנו כצד שני הלוחם ברוסיה'. ארגוב הזהיר: 'לא להסתבך במסע צלב נגד קומוניזם עולמי'. אברהם הרצפלד החרה החזיק אחרי שניהם: 'אינני יכול להגיד בנשימה אחת אחרי היטלר את שמו של סטאלין'.

הדוברים האחרונים לא שכנעו את אליעזר ליבנה (ליבנשטיין). הוא שב והציג את עמדותיו

64. שם, עמ' 71.

65. כל הציטוטים ראו: פרוטוקול הדיון במרכז מפא"י, 3 במרס 1951, אמ"ע.

המוצקות: 'רוסיה דוגלת בהשמדת רוח האדם. ומכאן גם בהשמדת רוח הפועל, כי הפועל הוא האדם [...] חייבים אנו לאמר כי בינינו לבין רוסיה רובצת תהום'. על המתרחש בשדה החינוך הדגיש: 'עשינו משגה כשויתרנו על החינוך הפנימי של הצבור. הדבר עלה לנו באלפים ובעשרות אלפים של הנוער הטוב ביותר שנפשו צמאה להשקפת עולם [ברורה יותר] [...] עם קומוניסטים יש שתי ברירות, או מלחמה נוקבת או התפשרות גמורה בלבד'. גם יחיאל הלפרן, שספר ביקורתי ביותר שלו על ברית-המועצות יצא לאור בתשי"א,⁶⁶ טען בכעס כי בכל דבר הקשור לרוסיה הסובייטית, אנשי מפא"י שותקים. לעומת זה, 'יש צד אחר שאינו שותק כלל וכלל. הוא כותב יום יום ומתאר יום יום את החיים בס.ס.ס.ר כגן-עדן, כנופת-צופים'. הלפרן קבע כי בארץ מותר למתוח ביקורת על כל אחד – על טרומן, על אטלי הסוציאליסט ואפילו על בן-גוריון. אולם, אסור לבקר את סטלין. לטענתו, 'משהו מהשעבוד הרוחני [של מפ"ם לסטלין] נדבק גם בנו בלב כל אחד ואחד מאתנו [אנשי מפא"י]'.

הופעתו של משה דיין, לבוש מדים, במרכז המפלגה היתה חדה ורועמת. הוא פסק: 'יש להתכונן למלחמה עולמית [...] יש לעשות עכשיו הכנות נמרצות בשטח הכלכלי, בשטח הצבאי ובשטח החינוכי לקראת השתתפותנו במלחמה'. ההכנות בשטח החינוכי כללו הסכמה ברורה שהמשטר הסטליניסטי הוא משטר אויב.

בסוף הדיון דנו במרכז המפלגה במפורש בעתיד 'זרם העובדים'. אולם סוכם שיכונס מרכז נוסף שיקבע את עתיד הזרם. שרת, שהיה מאחרוני הדוברים, הצהיר כי עמדת המפלגה בעניין הזרמים 'מעורערת מאד מבפנים, והיא הולכת ומתערערת', וקבע כי 'יש תסיסה בחוגים היותר צעירים, וגם חברים ותיקים עומדים בסימן של הרהורי תשובה'. בהדגישו את השינוי שהתחולל אצל חברים ותיקים במפא"י, ששנים תמכו בקיום 'זרם העובדים' ועתה הם הולכים ומשנים את עמדתם, רמז שרת גם על השינוי בדעותיו.

שמונה ימים לאחר מכן, ב-11 במרס 1951, דן המרכז בגורל הזרמים בחינוך, אך שוב לא הכריע. לקראת הכינוס של הפורום הזה הגיעו למרכז שני מכתבים. את האחד שלח בן-גוריון, שידע מראש כי ייעדר משיבת המרכז, ואת השני שלח ישראל גורפינקל (גורי), שהיה מאושפז באותה העת בבית-החולים הדסה בירושלים.

במכתבו שב בן-גוריון והביע את עמדתו העקרונית ששללה את זכות הקיום של כל הזרמים בחינוך, וכתב:

משטר הזרמים, כלומר שלטון המפלגות בחינוך, מקורו בתקופה שלפני המדינה, לא רק מבחינה כרונולוגית אלא מבחינה מהותית. [...] זרם העובדים המהווה כביכול רשות אחת, הוא פיקציה, ואפילו חברים של אותו הקיבוץ המאוחד אינם יכולים לחנך בניהם בבית ספר אחד, אם שלטת בו מפלגה, שההורים מתנגדים לה. איש מאיתנו לא יכול לשלוח ילדיו לבית ספר של השומר הצעיר אם אינו רוצה לחנכם לשמד רוסי.⁶⁷

66. יחיאל הלפרן, ישראל והקומוניזם: מהפכת עם גולה, תל-אביב תשי"א.

67. מכתב בן-גוריון למרכז מפא"י מ-10 במרס 1951, אב"ג, פרוטוקולים – מפא"י, מרכז, 11.3.51.

לדבריו, לפחות במקצת ממוסדות 'זרם העובדים' הוליכו לאידאולוגיה אחרת שאיננה אלא דת אחרת.

לעומת זאת, ישראל גורי, שהיה מאחרוני שומרי החומות של הזרמים בחינוך ומראשי הלוחמים שעדיין נותרו במפא"י בראשית 1951 בעד קיום 'זרם העובדים', כתב לחברי המרכז כי הסכנה האמיתית איננה של פילוג האומה לזרמים אלא של פילוג העם לשניים: לוותיקים ולעולים חדשים. לדבריו, צריך 'לשלו' בכל תוקף את הגישה הקטסטרופלית וראיית הזרמים בחינוך כאסון לחינוך ולמדינה. גורי ראה היטב את הנולד והזהיר כי רק המפלגות החילוניות יותרו על זיקתן לחינוך: 'זוהי אשליה לחשוב כי הזרמים הדתיים בחינוך יקבלו את הדין ויסקימו מרצון לפרק את הועדים המפקחים בחינוך'. מאחר שלא האמין כי המפלגות הדתיות יותרו על האוטונומיה החינוכית שלהם, סבר כי גם מפא"י לא צריכה לוותר על מאמציה לשלוט בחינוך.⁶⁸

בדיון שהתקיים במרכז המפלגה ב-11 במרס פרצה מחלוקת מסוימת בין שני שרי החינוך הראשונים: דוד רמז וזלמן שזר. שזר הציע הצעה חולמנית ומשונה, בייחוד בהתחשב בנסיבות הפוליטיות של אותן שנים. הוא תבע שיוסיפו לשמור על קיום הזרמים החינוכיים, אך ינתקו בינם לבין המפלגות, וזרמים יימסרו לפיקוח הממשלה, כלומר לפיקוח מפא"י. לעומת זאת, דבריו של רמז היו חדים וחרifiים. הוא תקף את כל השיטה של זרמים פוליטיים-חינוכיים וקבע כי 'אין להמשיך בהתגדרות זו, והיא עלולה לשבש את דרכנו במדינה ולא לעזור לנו'. הוא טען שלא מדברים די על המצב האמיתי השורר במוסדות 'זרם העובדים': 'מגודל הכאב ומגודל הבושה'. אבל לאמיתו של דבר, 'הזרם שלנו בבית אינו עוד זרם אחד. לא כל מה שיקר לנו - ויקר עד למסירות נפש - יקר לכל המחנכים בחינוך של זרם העובדים'. רמז שאל: 'מה ההגיון להתייחד עם השומר הצעיר, כביכול, לחינוך אחיד שביסודו הם שני חינוכים שונים מן הקצה אל הקצה'. לדבריו, שיטת הזרמים היא שגיאה חינוכית, ואלה המצדדים בהמשך שיטה זו, מכיוון שהם סבורים שהיא טובה למפא"י, טועים ומטעים.

יעקב הלפרין, מראשי 'זרם העובדים' ומאחרוני חסידיו, הילך על חבל דק. מצד אחד הוא טען כי 'יש לנו ויכוח יסודי נוקב עד היסוד עם מפ"ם', ומצד אחר הוא קבע כי 'אם יש עוד היכל אחד, במה אחת, פינה אחת, אשר שם כיום לא חדר הפילוג ביסודו [...] הרי זה מפעל החינוך'. הוא גם סתר את עצמו כשאמר כי 'נמצאים במצב כזה שבתוך השומר הצעיר או בתוך מפ"ם מטפחים שנאה', והדגיש: 'אני אומר בגלוי שנאה'. כשסיכם את דבריו הציע לראשי מפא"י שלא להיות 'צמחוניים' כל-כך ולא לבחול במאבקי החינוך המתרחשים בארץ. הוא שאל את חבריו: 'מה הפחד הזה שבמדינת ישראל צדים נפשות, למה המפלגה לא יכולה לבוא לאב ולהגיד: אני תובעת את בנך למען התנועה. מה הפחד ומה הייאוש'. למעשה, הוא רצה להמשיך ב'צייד הנפשות' וקיבל חיזוק מכך ש'זרם העובדים' הגדיל בכל שבוע את חלקו הפרופורציונלי במערכת החינוך.

גם ברוך אייזנשטט (אזניה), באותם ימים חבר קיבוץ גליליים אך אחרי הפילוג עבר

68. פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י, 11 במרס 1951, אמ"ע.

לקיבוץ גבעת-חיים (איחוד), תמך בהמשך קיומו של 'זרם העובדים'. לטענתו, לא כל מוסדות הזרם מנוהלים בידי השומר-הצעיר, ו'בלי קיום הזרמים יהיה יותר קוסמופוליטיזם קומוניסטי בארץ ישראל מאשר עם קיום הזרמים'. הוא הדגיש עד כמה מצליחים להגביל את אנשי מפ"ם בתוך 'זרם העובדים', ואמר: 'אני יודע כמה כוח ריסון לאומי וסוציאליסטי דימוקראטי יש בזרם'.

גם בסופו של דיון זה עדיין לא התקבלה החלטה חותכת. משה שרת סיכם את השקפתו, שהיתה כנראה דעת רבים: 'אני עדיין מגשש [...] גישוש פירושו שאתה עדיין מתקדם צעד צעד אבל עדיין אינך רואה את הדרך בבהירות'. למעשה, הנהגת מפא"י עדיין לא סיכמה בבהירות כיצד לדעתה צריכה להיראות מערכת החינוך בישראל.

בינתיים קרב מועד הבחירות לכנסת השנייה, שהוקדמו לשלהי יולי 1951 בגלל המשבר עם הדתיים. ככל שהלך והתקרב מועד זה כן לחץ בן-גוריון ושאל במרכז מפא"י: 'פעם הדבר הזה [עתידי מערכת החינוך] יוכרע בוועידה?'. הוא הוסיף, אולי בשמץ של אירוניה: 'אני מוכן להודות שאני יחיד בענין זה אבל [גם] ליחיד הזכות לדרוש שתהיה הכרעה בענין בוועידה'.⁶⁹

אף-על-פי שדבר לא הוכרע בשום פורום רשמי, היו חייבים לכתוב את מצע המפלגה. כל מצע, ובפרט באותם ימים, היה חייב לכלול גם סעיף בנושאי חינוך. הוויכוח היה צריך להיפסק. ועדת הניסוח של המצע הסכימה לכותרת ברוח בן-גוריון: 'מפא"י מחייבת חינוך ממלכתי לכל'. בארבעת תתי-הסעיפים הראשונים של סעיף זה נקבע:

(1) 'כל בתי הספר העממיים יהיו כפופים אך ורק למרות משרד החינוך של המדינה. ראשי מפא"י התכוונו אך ורק לבתי-הספר היסודיים וקבעו כי רק שם תיאסר כפיפות כלשהי לתנועות או למפלגות.

(2) 'ייקבע מינימום של חובה החל על כל בתי הספר העממיים שבמדינה'. כלומר, הוסכם על ליבה חינוכית משותפת שהמפלגה תתבע מכל מוסדות החינוך היסודיים בארץ.

(3) 'תוכר זכותם של הורים לגיוון החינוך מבלי לפגוע במינימום החובה'. כאן אושרה הצעתו של בן-גוריון שלכל בתי-הספר יהיה בסיס משותף אחיד, אך כל קבוצת הורים תוכל לקבוע גם תכנים המיוחדים לה (כעבור זמן נקבע שזכות זו תוגבל ל-25% מסך כל השעות).

(4) 'חינוך לעבודה ולחיים חלוציים יונח ביסוד כל בתי הספר העממיים והמדינה תשקוד על טיפוח הרוח החלוצית בבתי הספר התיכוניים'. למעשה, נקבע כי התכנים של 'זרם העובדים' – בניסוח של מפא"י – יהיו הבסיס המשותף של כל מערכת החינוך.

מצע מפא"י לקראת הבחירות של קיץ 1951 היה אפוא התמרור האחרון בדרך החד-כיוונית שהוליכה לביטול הזרמים החילוניים בחינוך.

אחרי הבחירות לכנסת השנייה, ואחרי מעצרו של מרדכי אורן בפראג בשלהי 1951, התחולל 'המפץ הגדול' בשמאל. בן-גוריון רתח מזעם ויצא בהריפות נגד כריעת הברך הטוטלית והמתמשכת כלפי המשטרים הקומוניסטיים. ב-23 בדצמבר 1952 הוא הכריז מעל

69. פרוטוקול, מרכז מפא"י, 4/7/51, אמ"ע.

הפחד במפא"י מן החינוך ל'שמד רוסי' וביטול 'זרם העובדים' בחינוך

בימת הכנסת: 'חברי סיעת מפ"ם [...] לא יצליחו להסוות זרם חינוכי של הקומוניזם במסווה של זרם העובדים. [...] לא אני אלא הקומוניזם הכריז על שנאתו ומלחמתו בציוניות ובעם ישראל, ואל תדרשו מאתנו שניתן גושפנקה ממלכתית לזרם הקומוניזם, גם אם הוא מסתתר בפסבדונים של זרם העובדים'.⁷⁰ כעבור שבועות אחדים הוא פרסם סדרת מאמרים ובהם התקפה חריפה נגד הפרו־סובייטיות של אנשי השומר־הצעיר בחתימת ס' ש' יריב (סבא של יריב).⁷¹

רעידות האדמה בשמאל הישראלי בימי משפטי פראג במחצית השנייה של 1952, ובימי 'עלילת הרופאים' בברית־המועצות בחודשים הראשונים של 1953, ואחרי מותו של סטלין במרס 1953, היו כה עזות עד ש'זרם העובדים' התמוטט מאליו. הכול הבינו כי הגשר החינוכי בין מפא"י ובין הרוב במפ"ם קרס לבלי קום.

סיכום

ראשי מפ"ם נהגו לחלק את העולם לשניים: החופש, הדמוקרטיה, השלום, השוויון והקדמה יוחסו ל'עולם המהפכה', 'הפרוגרסיבי־המתגונן' שברית־המועצות ו'שמש העמים' עמדו בראשו; הראקציה, הגזענות והפערים החברתיים יוחסו למחנה המערבי 'הקפיטליסטי־האימפריאליסטי', 'התוקפני', שארצות־הברית עמדה בראשו.

לעומת זאת, ראשי מפא"י, לפחות עד ראשית 1949, ניסו להלך בין שני העולמות: מקצתם נטו לזה ומקצתם נטו לזה. כך גם ביקשו שינהגו חבריהם: בביקורתיות אובייקטיבית, ככל האפשר, הן כלפי המערב הן כלפי המזרח.

ב־1949 התחוללה תפנית במדיניות הסובייטית כלפי מדינת ישראל וכלפי יהודי ברית־המועצות. תחילה עדיין לא עוכלה תפנית זו. אולם ב־1950, משהגיעו לארץ עוד ועוד ידיעות על התנכלויות השלטונות ליהודים ועל רצח סופרים ואמנים יהודים, ואחרי שהסתבר לכול כי סטלין מוליך מדיניות אנטי־ציונית ואנטי־ישראלית ברורה, סירבה הנהגת מפא"י להוסיף ולשבת על הגדר. יתר־על־כן, הסיוע המדיני והסיוע החומרי, שהיו חיוניים לקיום המדינה, הוגשו אך ורק מן המערב.

ערב מלחמת קוריאה נדרשה ממשלת ישראל להכריע אם פניה לעולם הדמוקרטי המערבי או לעולם הקומוניסטי הטוטליטרי. בן־גוריון, שרת וחבריהם הכריעו סופית. בן־גוריון קבע נחרצות: 'האופי היהודי חייב לראות בקומוניזם סכנת מוות לערכי אנוש', וכעבור חודשים מספר החזיק החרה אחריו משה שרת: 'העם היהודי כעם יהודי, מוכרח להיות אויב לקומוניזם'. באותם ימים היו אנשי מפ"ם דומיננטיים מאוד במוסדות חינוך רבים של 'זרם העובדים', בעיקר במוסדות ההתיישבות העובדת. הם ראו בברית־המועצות 'מולדת שנייה' וסטלין היה

70. דיון בכנסת ב־23 בדצמבר 1952, דברי הכנסת, 13, עמ' 331.

71. המאמר הראשון בסדרה התפרסם בדבר ב־23 בינואר 1953.

עבורם 'שמש העמים'. הקיצונים שבהם, תומכי סנה וריפתין, אף סגדו למשטר הקומוניסטי וקיבלו את כל מעשי הזוועה הסטליניסטיים.

לימים תיאר בן-גוריון את מה שהתחולל באותם ימים במוסדות החינוך של 'זרם העובדים':

זרם העובדים לא התפלג רשמית, ולהלכה עמד [...] תחת מרות יחידה של הסתדרות העובדים הכללית, כפי שנקבע בראשית יסודו. אבל ההלכה הרשמית לא הלמה המעשה המציאותי. עם התפלגות תנועת הפועלים [...] נעשתה מרות ההסתדרות בזרם העובדים פלסטר ופיקציה [...] תחת מחלצות 'זרם העובדים' [...] הוקמו כמה בתי-ספר שחינכו ל'מולדת השניה', אילפו את הילדים והנערים להערצה עיוורת לכל מה שנעשה, או מוצהר כנעשה, בברית-המועצות, לפולחן השליט היחיד במעצמה אדירה זו, לקבל בלא שיקול וביקורת כל הוראה והנחיה היוצאות מפי 'הגבורה' בקרמלין על יחסי עמים, מדיניות עולמית, בעיות חברה, משק, מדע, אמנות וספרות. גם אם הוראה של היום סותרת זו של אתמול, הסכינו להצדקת הדין על כל מעשה זוועה ורציחות מדיניות ועלילות שוא הנעשים ב'עולם המהפכה'.⁷²

בן-גוריון הגזים אך מעט. ההגזמה היחידה היתה ההכללה המוחלטת, שהרי עם מחנכי 'זרם העובדים' נמנו גם מחנכים חברי מפא"י ואחדות-העבודה, ואפילו בקרב מחנכי השומר-הצעיר היו אנטי-קומוניסטים - לדוגמה, אבא קובנר. אולם למרות תיאורו המכליל של בן-גוריון, בעיקרו של דבר הוא צדק. אחרי שהכריעה מפ"ם סופית, במרס 1950, לנתק את כל המגעים הקואליציוניים, כמה מחבריו הבולטים בהנהגת מפא"י החליטו לאמץ את עמדותיו. למעשה, מחורף 1950 ואילך שוב לא היה אפשר לגשר על התהום הפעורה בין שתי המפלגות: מפא"י פנתה לעבר העולם הדמוקרטי ומפ"ם נשארה עוד שנים אחדות משועבדת לעולם הקומוניסטי הטוטליטרי. שני-שלישים מחברי מפ"ם החליטו בראשית 1950 להישאר נאמנים לחלוטין לברית-המועצות ולא חשו עד כמה משטרה מנוכר לעולם היהודי, לתנועה הציונית ולמדינת ישראל, ובכך הם גזרו לשבט את דינו של זרם החינוך לילדי עובדים.

72. דוד בן-גוריון, כוכבים ועפר, רמת-גן, 1976, עמ' 132-133.